

LÓRÁNT BALI

UDK: 39(=11/=8):327(439)"1918/1945"
Pregledni članak / Review
Rukopis prihvaćen za tisak: 12. 10. 2022.
DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/m8vqrtg5e9>

Nekoliko aspekata prekograničnih društveno-gospodarskih te rodbinskih veza pripadnika hrvatske, srpske i slovenske nacionalnosti u Mađarskoj u razdoblju 1918. – 1945.

Sažetak

Uz hrvatsko-mađarsku granicu na osi Drave, u produžetku od Mure do Vojvodine, stoljećima je funkcionirala etnička kontaktna zona. Cilj je rada prikazati glavne čimbenike koji su utjecali na asimilaciju nakon Prvoga svjetskog rata, odnosno prikazati formiranje granice između Mađarske i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije Kraljevine Jugoslavije). Prikazuju se i stanje „zarobljenih“ osoba hrvatske, slovenske i srpske nacionalnosti na mađarskoj strani, karakteristike njihovih društveno-ekonomskih odnosa s domovinom te političke i geografske promjene koje su utjecale na svakodnevni život i njihove posljedice. Jugoslavensko-mađarske granične odnose između dvaju svjetskih ratova obilježili su kvalitetni vanjskopolitički odnosi dviju država i okruženje koje je stvorila velika europska politika.

Cljučne riječi: asimilacija; etničke zajednice; Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca; Mađarska; vanjskopolitički odnosi.

Uvod

Područje uz hrvatsko-mađarsku granicu uz Dravu produženo u liniji od Prekmurja do Vojvodine nije ništa drugo već jedna etnička kontaktna zona koja funkcionira više od jednog stoljeća. Cilj studije jest prikazati glavne činitelje koji su odredili asimilaciju nacionalne manjine u razdoblju nakon Prvoga svjetskog rata te prikazati nastanak granice između Kraljevine Mađarske i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije Kraljevine Jugoslavije), odnosno njezinu kvalitativnu promjenu. Osim toga, osvrnut ću se na stanje pripadnika hrvatske, slovenske i srpske nacionalnosti koji su bili prisiljeni ostati na mađarskoj strani, na karakteristike društveno-gospodarstvenih odnosa s matičnom domovinom, na političke i geografske promjene koje utječu na svakodnevni život i na njihove učinke. Osvrnut ću se i na prikazivanje koncepcija autonomije koje su nastale nakon određivanja granica, na posebnu instituciju dvojnih posjedovanja, na neposredne asimilacijske utjecaje nastale zbog rascjepkavanja jedinstvene željezničke infrastrukture, na učinke promjene političke okoline te na posljedice odabira državljanstva. Zorno ću prikazati unutarnje društveno-gospodarstvene procese u Mađarskoj za vrijeme potpisivanja Trianonskog mirovnog ugovora¹ koji su utjecali na asimilaciju te aktualna događanja u jugoslavensko-mađarskim vanjskopolitičkim odnosima koji su nastajali iz kratkoročnih interesa. Prikazuju se i činjenice koje su utjecale na asimilaciju Hrvata, Srba i Slovenaca koji su bili prisiljeni ostati u Mađarskoj.

Važnije prethodne okolnosti nastajanja nove južne državne granice

Već tijekom Prvoga svjetskog rata započeo je proces osamostaljivanja i nastajanja nacionalnih država južnoslavenskih naroda unutar Monarhije. Unutar predstavnika „Jugoslavenskog kluba“, koji je osnovan 30. svibnja 1917., zamišljena je budućnost naroda u trodijelnoj Austro-Ugarskoj Monarhiji, a što je potvrdio austrougarski car i kralj Karlo manifestom 16. listopada 1918. Drugu smjernicu predstavljali su

¹ 4. lipnja 1920. potpisan je mirovni sporazum u Palači Veliki Trianon u Versaillesu, uslijed kojeg je povijesna Mađarska okrnjena. Mađarska delegacija koju je vodio grof Albert Apponyi, nakon dugotrajnog rada, s „tamnocrvenom zastavom“ (tamnocrvenom bojom označio je mađarski etnikum) Pala Telekija, s mnoštvom etničkih, etnografskih, povijesnih radova i argumenata stigla je u siječnju 1920. u Pariz – uzalud. Mađarsku delegaciju za vrijeme pregovora držali su u kućnom pritvoru, a riječ su dali najvažnijem govorniku tek 16. siječnja 1920., nakon završetka/ustaljenja mirovnog plana. Teritorij države smanjio se na trećinu (s 282.000 km² – na 93.000 km²), a broj stanovnika smanjio se s 18,2 milijuna na 7,6 milijuna, odnosno za 43%, dakle Mađarska je postala mala država. Treba znati da se od stanovništva koje je ostalo izvan granica gotovo 3,2 milijuna njih izjašnjavalo kao Mađari. Velika okrnjenost države očituje se i u tome što je Rumunjska dobila više teritorija (105.000 km²) od teritorija koji je ostao (93.000 km²) matičnoj državi. Izvor: <https://tti.abtk.hu/terkepek/1920-06-04-a-trianoni-bekeszerezodes> 2022. (pristupljeno 8. 1. 2022.).

Ante Trubić, predsjednik Jugoslavenskog odbora, i Nikola Pašić, srpski predsjednik Vlade. Na temelju sporazuma koji su sklopili 20. srpnja 1917. (Krfška deklaracija) zamišljali su zajedničku budućnost u državi Hrvata, Srba i Slovenaca koju bi vodila dinastija Karađorđevića. Vrenje je započelo već i prije sklapanja mirovnih sporazuma, naime 5.–6. listopada 1918. Sabor je proglasio osnivanje Narodnog Vijeća u Zagrebu, a 29. listopada izdavanje Države Slovenaca, Hrvata i Srba iz Austro-Ugarske Monarhije smatrajući svojim dijelom Međimurje i Vojvodinu (Gulyás L. 2012., Sokcsevits Dénes – Szilágyi Imre – Szilágyi Károly 1993.).

Pripreme za sklapanje sporazuma kojim se namjeravalo okončati Prvi svjetski rat započele su 3. studenoga 1918. u Padovi, gdje su Armando Vittorio Diaz, sa strane savezničkih sila, i Viktor Weber von Webenau, general sa strane Monarhije, zaključili primirje. Ubrzo je postalo jasno da primirje koje su zaključili Diaz i Weber srpske jedinice savezničkih postrojbi koje je vodio francuski general Franchet d'Esperey ne prihvaćaju obvezujućim, pa su, prelazeći Dunav i Savu, prodirali u Mađarsku. Deset dana kasnije nastala je beogradska vojna konvencija koja je odredila demarkacijsku liniju između Mađarske i nove južnoslavenske države u nastajanju, na liniji Beszterce – Maros – Subotica – Baja – Pečuh. Dana 13. studenoga započela je prodirati 1. srpska armija, koja je 15. studenoga okupirala Barcs, Szigetvár, Pečuh i Pécsvárad. „Narodna skupština”, koja je nastala od lokalnih Srba i Hrvata (Bunjevaca) s područja Bačke – Banšaga – Baranje (Velika narodna skupština)² i sastala se 25. studenoga 1918. u Novom Sadu kako bi legalizirala proširenje područja, iskazala je pripajanje okupiranih područja Srbiji. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca nastala je 1. prosinca 1918. (Hornyák, 2004., Mohos, 2008.).

Nastajanje državnih granica

Hrvatski i slovenski sustav odnosa (Međimurje, Prekmurje)

Nastajanje granica bio je jedinstveni, ali ipak trodijelni proces i sustav odnosa. Pregovore oko pitanja granica trebalo je voditi sa srpskim entitetom, kao kvazine-prijateljem, praktičkim pobjednikom Velikog rata na južnoslavenskom području, s Hrvatima, kao nekadašnjom sudržavom Zemalja Krune sv. Stjepana, a sa Slovencima

² Etnički sastav članova Velike narodne skupštine 1918. bio je sljedeći: od 757 delegata bilo je 667 Jugoslavena (578 Srba, 84 Bunjevca, 3 Šokca, 2 Hrvata) (88%), 6 Nijemaca (0,7%), 1 Mađar (0,13%), odnosno 62 Slovaka (8%) te 21 Rusin (2,7%). Iste godine na području zvanom Vojvodina bilo je među stanovništvom Mađara (27,9%) i Nijemaca (23,9%). Zajedno su činili više od polovine cjelokupnog stanovništva, nasuprot Srbima i Hrvatima, kojih je bilo 37,35%. Na temelju toga možemo vidjeti da prilikom nastanka nova jugoslavenska država nije puno bavila načelima koja su obilježila ime Wilsona (Gulyás L. 2012., str. 74-75).

kao nekadašnjom pokrajinom Habsburškog Carstva. Međutim jasno je vidljivo kako su Bačka i Baranja usko povezane, kao slučaj Međimurja i Prekmurja.

Dana 24. prosinca 1918. hrvatske čete Narodnog vijeća SHS osvojile su Međimurje. Prvotni cilj jedinica koje su prodirale bio je ujediniti Srbe, Hrvate i Slovence u jednu državu, iz tog su razloga ciljali i okupirali Donju Lendavu i okolicu koja je imala mješovito stanovništvo. Prešavši Muru, krenuli su od Dolnje Bistrice u smjeru Murske Subote te su slobodne čete stavile pod kontrolu teritorij koji je ostao u njihovim rukama do 3. siječnja 1919., kada su mađarske snage ponovo zauzele teritorij te je stalna vojna posada držala grad i okolicu do nastanka mađarske sovjetske republike (Göncz, 2004.).

Dvije važne činjenice utjecale su na nastajanje granica između Mađara i susjednih južnoslavenskih naroda; jedna je kaotično stanje mađarskih državnovlasničkih i javnopravnih organa, a druga su interesi sila Antante. U tu se sredinu uklopila ideja panslavizma svećenika Jože Kekla i hrvatskih vlasti u svezi sa zapadnomadarskim slavenskim koridorom (tzv. gradišćanski koridor),³ koji bi Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca prvenstveno spajao na temelju hrvatskih interesa s Čehoslovačkom preko Burgenlanda, županija Zala, Vas, Moson i Sopron uzduž 170 km i poprijeko u duljini 60–75 km. Tu ideju opravdavali su slavenskim stanovništvom i velikim udjelom pripadnika gradišćanskih Hrvata uz Rabu (Pándi, 1995., Gulyás, 2005.).

Slično nastojanjima mađarskih Rusina i Nijemaca, u pojedinim političkim grupama Venda također se pojavila ideja autonomije, a što je u interesu očuvanja jedinstva države podržavala i mađarska politička elita. Béla Obála, veliki župan Županije Vas, vladin povjerenik odgovoran za područje oko Mure, predložio je u siječnju 1919., reagirajući na nastojanja Slovenaca oko zadobivanja samostalnosti, svoj prijedlog za formiranje Županije Vend. Na temelju te ideje objedinili bi Vende koji žive na području Županije Zala u tri općine, u općinama Murska Subota, Gornja Lendava i Beletinci. Paralelno sa spomenutim prijedlogom izrađen je prijedlog za autonomiju sa strane slovenskih svećenika koje je vodio Jožek Kekl, a prema kojem bi ujedinili Slovence koji žive uz Muru i Rabu u okviru autonomne jedinice Slovenska krajina sa sjedištem u Murskoj Suboti.

Autonomiju su prije svega tražili u području obrazovanja i kulture, a u ostalim društvenim i gospodarstvenim sektorima nisu je tražili. Vrijeme mađarske sovjete-

³ Plan je bio zapriječiti ponovo spajanje Austrije i Mađarske i dati potporu Čehoslovačkoj da dobije izlaz na more. Pravo postojanja koridora utemeljili su u činjenici što je tamo živjelo 155.000 autohtonog hrvatskog i slovenskog stanovništva. Temelje gospodarstva namjeravali su stvoriti jačanjem cestovnih pravaca glavne linije Sopron – Szombathely – Nagykanizsa koja se razgranala u dva pravca u smjeru Neusidel – Požun, odnosno Nagykanizsa – Zagreb. Iako plan nije dospio pred delegaciju koja je pregovarala, unatoč tome, kao njegov utjecaj, Mađarska je trebala osigurati Čehoslovačkoj preko linije Požun – Sopron – Szombathely – Murakeresztúr u smjeru Zagreba dostupnost luke u Rijeci.

ske republike nije išlo u prilog mađarskim interesima prilikom mirovnih pregovora. Južnoslavenska država nastojala je vojnim pritiskom, odnosno prethodnom okupacijom pojedinih teritorija nagovoriti velesile na promjenu granica u njihovu korist. Vijeće Petrice na konferenciji u Versaillesu 1. kolovoza 1919. odobrilo je vojnu okupaciju Prekmurja, a što se dogodilo 12. i 13. kolovoza. Mađarsko stanovništvo nije se previše odupiralo vojnoj okupaciji te je nastalo stanje smatralo privremenim. Mađarska vojska otpor je pružala akcijama tek 23. i 24. studenoga kod Kobilja, 29. kod Dolge Vasi, odnosno 30. prosinca kod Dobrovnika i Čente. Nijedna akcija nije bila dugoročno uspješna (Göncz, 2004., Hornyák, 2004.).

Srpski i hrvatski sustav odnosa (Bačka, Baranja)

Prethodno prikazani događaji dobro skiciraju kaotičnu situaciju koja je nastala nakon zaključivanja primirja, što su srpske čete iskoristile te su prodrle na područje Mađarske. Već prije nastanka zajedničkoga službenog srpsko-hrvatsko-slovenskog stajališta u siječnju 1919. general Petar Pašić predstavio je mirovnoj delegaciji stajalište srpskoga vojnog zapovjedništva u svezi s određivanjem nove granične linije, koja bi išla od Lippe uzduž Marosa sve do njezina ušća južno od Szegeda, sjeverno od Subotice i 15 km sjeverno od Baje, od Pečuha 15 km, a od Szigetvára 20 km sjeverno, pa južno od Nagykanizse uzduž Mure do ušća rijeke Lendve, pa nakon toga južno od Lendvaújfalu na vododijelnici Lendve i Kerke. Srpska delegacija cijelo je vrijeme ignorirala načelo narodnosti i etničkih skupina, njihove zahtjeve odredilo je strateško gledište. U okviru mađarskih pitanja pripadnost Banata nije bila predmet pregovora, s obzirom na to da je tamo živjelo 277.000 slavenskog stanovništva (Hrvata, Srba, Slovaka, Bunjevaca) naspram „samo” 261.000 Mađara, pa je tako to dijelila rumunjska i srpska strana. Jugoslavija je imala teritorijalne zahtjeve u odnosu na Baranju, što je potkrijepila podatkom o velikom broju autohtonog hrvatskog stanovništva. U Međimurju je bilo 92% stanovništva hrvatsko i Međimurje je tek od 1868. dio mađarske sudržave, a ne Hrvatske. Odbor za određivanje granice na potezu od Rumunjske preko Srbije do Hrvatske 6. travnja 1919. dao je svoj prijedlog prema kojem se nova granica prostirala južno od Szegeda i Marosa. Izgubljeni su Subotica i Sombor, na području Hrvatske Drava je ostala granica do ušća Mure i u njezinoj liniji sve do austrijske granice. Međutim, u međuvremenu su stigli novi podaci o popisu stanovništva na temelju kojih je jugoslavenska strana zaključila da je podcijenila udio južnoslavenskog stanovništva u Baranji. To ju je natjeralo da objavi novi zahtjev za reviziju granice pa je Drávaköz (Drávaszög) prema spomenutom planu Pašića, a 22. listopada 1919. u službenom programu zatražila pripajanje cijele Baranje, Pečuha i Mohača koji zhtjev nije prihvaćen.

Na početku 1920. bila je riječ o još jednoj zamjeni područja na temelju etnika, a ticalo se to područja Horgosa, odnosno Baje, međutim do toga nije došlo. Na pritisak mađarske strane, ljeti 1921. velesilama je također dodijalo da se postrojbe Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca ne evakuiraju s okupiranih područja u skladu s mirovnim sporazumom. Krajnja odluka donesena je 9. kolovoza 1921., a prema njoj trebalo je predati Baranju i Pečuh u tri koraka između 18. i 22. kolovoza te ukinuti brzo izglasanu Baranjsko-Bajsku Srpsko-Mađarsku Republiku. Unatoč tome što je bilo „zastoja”⁴ u povlačenju, 22. kolovoza Gyula Gosztonyi, gradski povjerenik, odnosno Tamás Prakatur, županijski vladin povjerenik te veliki župani preuzeli su upravljanje javnom upravom. Četrnaest mjeseci nakon mirovnog sporazuma Mađarska je mogla integrirati i svoja južna područja. Današnja granica postala je konačna u svibnju 1922. (Gulyás, 2005., Hornyák, 2004., Hornyák, 2020., Suba, 1999.).

Teritorijalni gubici i gubici stanovništva / prestrukturiranja, javno upravljanje

Ako pregledamo stanje pograničnog područja nakon Trianona, možemo vidjeti da je nova južnoslavenska država dobila područje od 18.882,2 km² od Kraljevine Mađarske. Osim toga glavna sastavnica nove tvorevine jest nekadašnja sudržava, Kraljevina Hrvatska i Slavonija s 42.531,5 km² i nekadašnji *corpus separatum*, Fiume (Rijeka), kao nekadašnja kvazieksklava s područjem od 20 km².

Današnja Slovenija dobila je od Županije Vas cijelu Općinu Murska Subota, znatan dio Općine Szentgotthárd, odnosno od Županije Zala gotovo cijelo područje Općine Lendava. Međimurje, koje je i prije Prvoga svjetskog rata bilo izvor javnopravnih rasprava, pripojili su Hrvatskoj, kao i cijeli Kotar Prelog i Čakovec Županije Zala, odnosno od Općine Nagykanizsa takozvani Legradski obalni stup mosta, to jest Legrad i okolicu.

⁴ Baranjsko-Bajsku Srpsko-Mađarsku Republiku, koja je proglašena 14. kolovoza 1921., štiti je Beograd. Njezin glavni upravljački organ bio je tzv. Upravni odbor (*Intéző Bizottság*), koji je imao 25 članova. Njegovi članovi, „koji su prijetili da će dići u zrak rudnike i otporom do zadnje kapi krvi te sličnim uobičajenim bedastocama”, nisu se namjeravali povući iz zemlje. Pečuški gradonačelnik Linder Bela, nekadašnji mađarski vojni ministar koji je dao potporu marionetskoj državi, brzo je shvatio da je situacija neodrživa bez potpore Beograda. Tako je u suglasju s Petrom Dobrovićem, predsjednikom države, inicirao početak evakuacije. Evakuacija Pečuha dogodila se 22. kolovoza. Unatoč tome na istoku od Dunava bilo je više zastoja. Glavni razlog tome bile su karte kojima su se koristili Srbi i velesile, a među kojima je razlika bila 2 – 9 km te je za pojašnjenja trebalo vremena (Hornyák, 2020).

Područja koja su pripojena Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca te njihovo mađarsko stanovništvo 1921. u južnom susjedstvu Mađarske

	Naziv područja i veličina, km ²		Broj stanovništva mađarske nacionalnosti, osoba
Baranjski trokut	1.143,7 km ²		
Bačka (Županija Bač-Bodrog) 8.150,5 km ²		Vojvodina ⁵ 18.882,2 km ²	376.107 osoba
Banat (Županija Torontál) 9.588 km ²			
Područje od Mure, tj. dio Županije Vas i Zala 968,7 km ²			14.064 osoba
Međimurje (dio Županije Zala) 700 km ²			1.904 osobe
Ukupno	20.552 km ²		392.075 osoba

Izvor: vlastiti sastav na temelju Gulyás, 2005., 2013.

U odnosu na Baranjski trokut (Drávaszög), Općina Baranyavára gotovo je potpuno odvojena, u Općini Mohač Dályok i okolica, a od Općine Siklós Újbezdán i okolica. Od Županije Bač-Bodrog odvojene su općine Baje, Bácsalmása i sjeverni dijelovi Općine Subotica pripojeni su Mađarskoj. Od naselja s pravom grada Baja je izgubila dio svoje aglomeracije, od Županije Torontal samo je nekoliko naselja Kiszombor, Szőreg, Deszk, itd., ostalo na području Mađarske.

Nepromjenjivo etničko boravišno područje, u promjenljivoj političko-zemljopisnoj okolini

Iako nove državne granice nisu odmah promijenile boravišno područje pojedinih etnikuma, unatoč tome oni su se našli u potpuno drugačijoj političkoj i društvenoj okolini. Pojedini su narodi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca postali državotvorne nacije (Hrvati to zapravo nisu bili nikada⁶, kao ni Slovenci), dok su drugi

⁵ Mađarski politički zemljopis određuje naziv Vojvodina za cjelokupni teritorij koji je Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca pripojen od županija Baranja, Bač-Bodrog i Torontal, koje su pripadale Kraljevini Mađarskoj. Neracionalna karakteristika teritorijalnog sastavljanja nove jugoslavenske države jest da je Baranjski trokut s ove strane Drave također bio dio Vojvodine sa središtem u Novom Sadu, u razdoblju koje je predmet istraživanja.

⁶ U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, u kasnijoj Kraljevini Jugoslaviji, osim Srba, i Hrvati i Slovenci bili su *de jure* državotvorna nacija (elementi državnosti). Međutim to se *de facto* odnosilo samo na srpsku

izgubili taj svoj status (Mađari)⁷. Drugi su i nadalje ostajali kao regionalni etnikum, bez prave matične narodnosti (Hrvati, Slovenci, Bunjevci u Mađarskoj)⁸, odnosno Srbi su i nadalje ostali organizatori države. Osim toga nekoliko nacija koje su činile državu imalo je na drugoj strani granice etničke blokove koji su tamo prisilno ostali. Nove granice odredile su države s potpuno drugačijim etničkim sastavom u većini. S gledišta ispitivanja relevantno je da se neću baviti nekolicinom etničkih problema između dva svjetska rata u Jugoslaviji, koja dotad nije ni postojala, samo ću se dotaknuti važnih pitanja koja se nadovezuju na područja uz granicu.

Stanovništvo koje je prisilno ostalo izvan granica obje države, ne podjednako i u isto vrijeme, ali ipak kontinuirano patilo je od izgreda okupatorskih četa. I u Prekmurju su srpske čete u više slučajeva prekršile prekid vatre i privremenu graničnu liniju, uznemirivale su građansko stanovništvo. Dne 27. kolovoza 1919. pljačkale su u Lentiju i okolici, vršile nasilje nad ženama i povremeno bez razloga zapalile pojedina naselja. Od ljeta 1919. održavanje obiteljskih i prijateljskih veza postalo je otežano, a poslovne su veze zapinjale kao i prakticiranje vjere. Jedan takav primjer jest slučaj Dobrovnika, gdje je bila župa. Filijale župe, Bödeháza, Gáborjánháza, Szijártóháza, Zalasombatfa, ostale su na drugoj strani granice, pa je postao problem odlazak vjernika u crkvu i održavanje pogreba i ostalih obreda. Tada se konkretno moglo osjetiti u svakodnevnom društvenom odnosu da se promijenila politička i zemljopisna situacija. Vjerski život katoličkih Slovenaca na području Venda (Vendvidék) također je patio zbog novonastale situacije. Od Župe Veliki Dolenci odvojili su se vjernici Ritkaháze koji su središte svoje župe imali u Velikim Dolencima (Göncz, 2000).

Promjena etničkog sastava između dva svjetska rata u jugoslavensko-mađarskom odnosnom sustavu

Nakon nastanka nove državne granice 392.075 osoba mađarske nacionalnosti ostalo je na području Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, velika većina (376.000) stanovnika u Vojvodini i u Baranjskom trokutu. Znatno se promijenila situacija i glede Kraljevine Mađarske. Izgubila je 67% svojeg teritorija, odnosno 58% stanovništva. Prije Prvoga svjetskog rata udio drugih nacionalnosti u Ugarskoj bio je 46%,

stranu. Problemi u unutarnjoj politici između dva svjetska rata upravo su nastali zbog srpsko-hrvatskih napetosti.

⁷ Na području susjedne jugoslavenske države Mađari su postali nacionalna manjina, kao i u susjednim zemljama „Male Antante“: Jugoslavija, Rumunjska, Čehoslovačka.

⁸ Unatoč tome što su novu jugoslavensku državu nazvali Kraljevinom Srba, Hrvata i Slovenaca, u njoj su prije svega dominirali srpski interesi. Kolektivna kvazidržavna svijest nije se iskazala ni na vanjskopolitičkoj ni na unutarnjopolitičkoj razini, pa se tako najmanja državotvorna slovenska nacija *de facto* ne može smatrati nacijom koja bi mogla utjecati na djelovanje državnopravnog uređenja.

a u novoj „okrnjeloj državi” Mađarskoj smanjilo se na 10%. Taj se proces jačao odabirom državljanstva na objema stranama granice. One koji su odabrali državljanstvo susjedne države tjerovali su da što prije napuste državu. Na početku u slučaju mađarskih Jugoslavena, osobito Srba i Bunjevaca, to nije bilo potrebno. Nadajući se boljem životu, samovoljno su se preselili (u prvom valu prije svega obrazovaniji sloj), međutim brzo se razaznalo da Beograd u više slučajeva može osigurati za njih samo lošije životne uvjete. To je rezultiralo time da se njihovo iseljavanje usporilo i trajalo je sve do 1930. Na području Mađarske za vrijeme Trianona između 1910. i 1941. broj stanovništva porastao je za 22%, a udio onih kojima mađarski nije bio materinski jezik smanjio se za 25%. Unutar toga kod Srba za 79%, kod Hrvata za 39%, a kod Slovenaca za 30%.

Uz odabir državljanstva, jačala se i asimilacija. To se prije svega odnosilo na nacionalnosti, stanovništvo u gradovima, zbog mješovitih brakova i etničke egzogamije, što je kod Hrvata bilo pojačano, a kod Srba se događalo u manjoj mjeri. U etnički mješovitim brakovima pojavila se dvojezičnost, što je u praksi značilo predaju mađarskog jezika s generacije na generaciju, pa je ona postala isključivi jezik. I crkvena je išla u prilog tome, naime propovijed je bila na mađarskom jeziku, a sam obred na jeziku nacionalnosti te se i pjevalo na jeziku nacionalnosti. Većina pripadnika nacionalnosti koje su ostale u Mađarskoj, njih približno 60%, bilo je agrarno žiteljstvo i samo njih oko 5% intelektualaca, činovničkog sloja. Nije postojao nijedan grad gdje bi nacionalnosti bile u apsolutnoj većini.

Društveno raslojavanje, odnosno neuspjela agrarna reforma u Nagyatadu, doveli su do iseljavanja iz tradicionalnih naselja (sela) i jačanja odlaska na sezonski posao. To je nadalje stvaralo priliku za sklapanje mješovitih brakova, isto kao i zapošljavanje u industriji te prometu (željeznici). Između dvaju svjetskih ratova kod nacionalnosti je već započeo proces zamjene jezika koja je trajala do danas i polako gotovo završila. U razdoblju 1920. – 1941. smanjio se broj govornika jezika nacionalnosti za 23%, u razdoblju 1920. – 1930. za 18%, a 1930. – 1941. za 5%. „U skladu” s povijesnim iskustvima u desetljeću izravno nakon rata brža je bila „asimilacija” s većinskim narodom. Istražujući pojedine nacionalnosti zbog masovnog odabira državljanstva, došlo se do podatka da je kod Srba to smanjenje iznosilo 68%, a kod Hrvata 36%. Najznačajnije boravište domaćih Srba bio je otok Čepel i okolica Szentendrea, a jedino apsolutno većinsko njihovo naselje bio je Lórév (69%). Hrvatska nacionalnost u skladu s podrijetlom živi u četiri veća područja: gradišćanski Hrvati na području uz zapadnu granicu, pomurski Hrvati uz Muru, podravski Hrvati u južnom Zadunavlju, a Šokci i Bunjevci uz Dunav. Hrvati koji su živjeli u gradovima između dva svjetska rata brzo su se asimilirali, a samo su zatvorenije seoske zajednice uspjele sačuvati prije svega svoj kulturni i jezični identitet, a više od 80% njihovih pripadnika bili su

agrarni proleter. Njihova sposobnost zagovaranja svojih interesa bila je ograničena zbog nedostatka građanskog sloja koji ima više obrazovanje i raspolaže širokim društvenim vezama. (Barics Ernő – Blazsetin István – Frankovics György – Sokcsevics Dénes 1998., Olasz, 2014.)

Politička slika međudržavnih odnosa u svakodnevnom životu, dvojno posjedovanje

Nastankom nove državne granice pojavili su se novi društveno-gospodarski problemi za ljude koji su živjeli / htjeli živjeti s obadvije strane granice.⁹ Gore već spomenute promjene u javnoj upravi generirale su nove, dotad nepostojeće probleme – u krugu žitelja koji su se prije svega bavili poljoprivredom i živjeli u malim selima „pojavi se nova kategorija gospodarstvenika: dvojni posjednik koji živi u jednoj državi, ali zemlje, šumu ima u drugoj državi, koje je imao pravo obrađivati i imao opću dozvolu odvoziti proizvode bez plaćanja carine” (Mohos, 2008., str. 49). Osim toga brojni su zaposlenici radili u susjednim državama. Na početku su vlasti pokušavale riješiti situaciju tako da su izdavale različite dvojezične putne dokumente: jednostranu dozvolu sa slikom za seljake (dvojne posjednike) koja je važila godinu dana, dvomjesečne dozvole sa slikom za sezonske radnike, trodnevnu dozvolu za prelazak zbog obiteljskih događanja (krstítke, vjenčanja, bolest, pogreb itd.) (Mohos, 2008.).

Na mađarskoj strani nove državne granice 7.122 jugoslavenska gazde posjedovala su 14.506 katastarskih jutara, dok je na odvojenim područjima 2.690 Mađara imalo 26.086 jutara. Tako je bilo sveukupno 9.812 gazdi koji su imali interes u tom pitanju. Dvojni posjednici s jugoslavenske strane u prosjeku su imali 2 jutra zemlje, dok su Mađari u prosjeku imali 10 jutara zemlje, pa jednoznačno možemo zaključiti da se radilo o siromašnom seljačkom sloju.¹⁰ Mađarski južni susjed na početku je isključivo htio dati dozvolu slobodnog kretanja samo gazdama, ali su to pravo kasnije proširili na temelju sporazuma sklopljenog u srpnju 1924. i na ostale državljanke unutar pogranične zone od 10 km. Trajno rješenje tog pitanja pronašlo se 24. srpnja 1926. sklapanjem trgovinskog sporazuma, koji su tek 1929. ratificirali te je on stvarno 1930. stupio na snagu. Mađarska se strana 1931. u više navrata pismeno obratila susjednim organima iznijevši kako se Beograd ne drži odredbi trgovinskog

⁹ Povjesničari pojedinih nacija različito interpretiraju i prosuđuju Austro-Ugarsku Monarhiju. Pojedini je opisuju kao ostarjelu „klimavu” državnu tvorevinu, dapače i neki mađarski povjesničari tako razmišljaju o njoj, dok je drugi interpretiraju kao uspješnu političku, gospodarsku integraciju. Suvremeni koreferati, isprave, memorandumima jednoznačno govore o njoj kao o jednom integriranom gospodarskom području koje su uništili kroz „određivanje granica” nakon Velikog rata.

¹⁰ Od 1921. vrijede pravila koja se odnose na dvojne posjednike, a koja su vrijedila u intervalu od 10 godina i koja su istekla tijekom 1931.

sporazuma te kako otežava kretanje ljudi – nisu na vrijeme zamijenili iskaznice za prelazak granice, tijekom blagdana su odredili zatvaranje granice, biciklom je bilo zabranjeno prelaziti granicu, granični i carinski organi nisu održavali predviđene konzultacije. Na to je stigla i službena reakcija, prema kojoj je jugoslavenski ministar unutarnjih poslova naredio nadležnim osobama da ispituju žalbe i riješe ih. Bilo je malo slučajeva kada je granica zaista presjekla posjed. U većini slučajeva obrađena zemlja i mjesto stanovanja gazde nalazili su se u drugoj državi. U takvim situacijama gazda je mogao svoje plodove odvoziti bez carine do mjesta stanovanja na nekoj cesti prvog, odnosno drugog reda (Hornyák, 2020).

Jugoslavenske su vlasti nakon 18. svibnja 1932. uvele pravilo plaćanja carine i pristojbe prema kojem je odvoz bez plaćanja carine bio ograničen i omogućen samo na cestama prvog reda. Na odsjeku granice koja je bila duga 621 km bilo je samo 17 takvih mogućnosti prelaska, 1 riječni, 7 željezničkih i 9 cestovnih. Nova pravila prema kojima se ograničila prometna mogućnost više su puta prisilila dvojne posjednike da idu naokolo (zaobilaznicom), pa su im i troškovi porasli. Jugoslavenski graničari nisu uspjeli izvršiti svoje zadatke, pa su se žitelji slobodno kretali ovamo-onamo na granici.¹¹ Prema podacima iz 1932., u Međimurju i Prekmurju bilo je 2.516 jugoslavenskih i 401 mađarski dvojni posjednik, znači većinom su to bili Hrvati i Vendi, na potezu od Kotoribe do Donjeg Miholjca 3.287 jugoslavenskih (hrvatskih), dok je od Dunava do Horgoša bilo 1.060 jugoslavenskih (Mađara, Nijemaca, Šokaca, Bunjevaca) i 786 mađarskih dvojnih posjednika, a od Horgoša do rumunjske granice njihovo postojanje nije bilo poznato. Mađarski južni susjed smatrao je da je najkritičnije stanje uz Muru i Dravu. Dnevno je granicu u oba smjera prelazilo gotovo 4.000 gazdi, odnosno – računajući i članove njihovih obitelji – gotovo 15.000 osoba koje su bile pod utjecajem mađarske politike.

Na početku su samovoljno pokušavali riješiti situaciju i zamijeniti posjede Međimuraca za zemlju Mađara u Bačkoj i Banatu. To se međutim nije realiziralo. Na jednom sastanku 9. svibnja 1934. na kojem su sudjelovali Božidar Purić, zamjenik jugoslavenskog ministra vanjskih poslova, i Alth, mađarski veleposlanik, postalo je

¹¹ Jugoslavenske su vlasti uvele strože mjere. Stvarni problem bilo je neograničeno kolanje informacija. Hrvatsko stanovništvo dobiva vanjske vijesti o vrelim domaćim unutrašnjopolitičkim procesima. Mađarska, koja je razmišljala o reviziji, imala je osnovni interes destabilizirati Jugoslaviju i u tome je pronašla odgovarajuće partnere u krugu pojedinih političkih grupacija. Osim toga hrvatsko stanovništvo Međimurja i žitelji Vojvodine koji u bili etnički mješoviti također su u svakodnevnom životu osjetili tu gospodarsku distancu koju je prouzročila nova država. Izolirali su se od svojih nekadašnjih središta sajмова/tržišta, pojedine su se željezničke linije racjepkale, u više slučajeva vodile su „od nikud do nikud“. Osim toga tada je već bilo poznato djelovanje organizatora tabora Gustava Perčeca u Jankapuszti (Bezsenetópuszta). Pretpostavka je da su se seljačke djevojke i žene brinule o žiteljima tabora, odnosno da su odvozile u Jugoslaviju propagandne materijale Mađara i ustaša, kalendare. Pretres žena u to vrijeme bio je zabranjen.

jasno kako je jugoslavenska strana iskazala zahtjev za ukidanjem institucije dvojnog posjedovanja. Mađarska je vlada željela problem pronijeti *Népszövetség* (Liga naroda), međutim do toga nije došlo. *Mainstream* javno mnijenje Europe oštro se zanimalo za djelatnost hrvatskih ustaša u Jankapuszti, zbog čega su Mađarsku stigmatizirali. Usred ne baš povoljnoga međunarodnog odnosa dvaju sustava uspjelo se 21. srpnja 1934. sklopiti bilateralni dogovor s Jugoslavijom, koja se borila s unutarnjim napestostima, vraćeno je stanje prije 18. svibnja 1932. te se odustalo od ukidanja dvojnog posjedovanja. Umjesto dotadašnjih 9 mogućnosti cestovnog prijelaza, otvorena su 33 prijelaza, pa se prosječna udaljenost između prijelaza smanjila sa 71 km na 19 km. Takvo se stanje održalo i važno je sve do 1941., s manjim izmjenama. Nakon toga nastupila je zamjena uloga (Hornyák, 2008.).

Promet (željeznica, skela)

Jedan od nužnih zaloga društveno-gospodarskog razvitka bila je „željeznica”, koja je dalje jačala razvitak povezanih industrijskih i trgovinskih djelatnosti. Uz Dravu u periodu već i prije Nagodbe iz 1868. započela je gradnja željezničke mreže. Na tom području u širem smislu najvažniju ulogu glede željeznice imali su gradovi Nagykanizsa, Pečuh, Barč i Osijek. Značaj dvaju zadnjih bio je u tome da se tamo riječni promet kombinirao sa željeznicom. Do 1910. izgrađena je glavna željeznička mreža, koja je odredila život područja na makroregionalnoj razini (Hardi, Hajdú, Mezei, 2009): Budimpešta – Nagykanizsa – Gyékényes (Murakeresztúr) – Kapronca (Koprivnica) – Zagráb – Purgerhof (Pragersko), odnosno Zagreb – Fiume (Rijeka), te Nagyvárad – Szabadka (Subotica) – Baja – Dombóvár – Gyékényes – Kapronca (Koprivnica), pa Pécs – Szigetvár – Barcs – Gyékényes (Murkaresztúr) – Kotor (Kotoriba).

Na mezoregionalnoj razini u zadnjim mirnim godinama važno je bilo djelovanje sljedećih linija:

- Zombor – Eszék – Dálja – Villány – Pécs
- Csáktornya – Ljubljana – Trst
- Csáktornya – Muraszerdahely – Lendva – Rédic – Lenti – Zalaegerszeg
- Muraszombat – Körmend.

Lokalne željeznice (prigradska željeznica) (Majdán J. 2008):

- Szentlőrinc – Sellye – Zaláta – Našice
- Pécs – Harkány – Drávaszabolcs – Donji Miholjac
- Kiskőszeg (Batina) – Pélmonostor (Beli Manastir) – Siklós – Harkány – Középrigóc – Barcs.

Gustoća željezničke mreže s istoka prema zapadu pokazuje gušću teksturu u području Drava – Mura. Veće makroregionalno željezničko čvorište krajem Prvoga svjetskog rata bile su stanice Gyékényes (Murakeresztúr) – Kapronca (Koprivnica). Nalazile su se na sjecištu glavnih trgovinskih cestovnih pravaca. Preko njih se prevozilo žito iz Panonske nizine (Alföld) (Délvidék) te hrast iz Slavonije, a iz smjera Rijeke (Fiume) svježe voće i povrće s Bliskog istoka. Sporedne linije i prigradske željeznice osigurale su pak vezu između pojedinih funkcionalnih središta s njihovim aglomeracijama. „Mreža željeznice koja je prethodno izgrađena prema jedinstvenom sustavu interesa se rascjepkala (između smjerova Körmend – Muraszombat, Zalaegerszeg – Csáktornya, Gyékényes – Kapronca, Barcs – Verőce, Zaláta – Našice, Drávaszabolcs – Alsómiholjac, Magyarbóly – Pémonostor), te je na pojedinim linijama ukinut promet.” (Hardi, Hajdú, Mezei, 2009., str. 289)

Prometne veze opstale su samo u Baranjskom trokutu i Prekmurju te se preko njih, zahvaljujući međudržavnim odnosima odvijao neznatan promet. U pograničnom području u užem smislu praktički nema naselja s pravom grada kao ni sjedišta općine (Alsólendva, Csáktornya, Perlak, Muraszombat, Dárda, Villány, Lenti, stb.) (Hardi, Hajdú, Mezei, 2009.).

Umjesto zaključka

Na jugoslavensko-mađarske pogranične odnose između dvaju svjetskih ratova utjecala je kvaliteta sustava vanjskopolitičkih odnosa između dviju država i milje koji je stvorila velika europska politika. Neuredna mađarska politička administracija mogla si je pripisati malo uspjeha u odnosu na preventivne vojne akcije utemeljene na agresiji i protiv njih, što je odlučno zastupala srpska strana, a koje su pratile određivanje nove granice. Tijekom kratkog perioda od 20 godina na ispitivanom području prelazak je *de facto* bio slobodan, unatoč tome što su to jugoslavenske vlasti kontinuirano zapriječile/zaustavile administrativnim sredstvima. „Institucija” dvojnog posjedovanja također je opstala, trgovinske, vjerske, obiteljske veze bile su održive. Prometne su se veze pak prorijedile ukidanjem pojedinih glavnih i sporednih linija. Jednoznačno možemo konstatirati da je, zbog utjecaja odabira državljanstva i jačanja asimilacijskih pritisaka na obadvije strane granice, započeo proces etničke homogenizacije što je označavao smanjenje omjera nacionalnih trupa koje su se odvojile.

U predvečerje Drugoga svjetskog rata vraćeni su Međimurje i Drava – kut na stranu Mađarske, međutim to je bilo samo privremeno stanje. Vječni prijateljski sporazum koji su potpisali Jugoslavija i Mađarska 12. prosinca 1940. nije bio na snazi ni godinu dana. „U travnju 1941. Mađarska se uključila u njemačku akciju protiv Jugoslavije. (Dozvola za prelazak njemačkih četa preko područja Mađarske uistinu i

samim time je označavalo i sudjelovanje). Formalno je samo nakon raspada države preuzela u posjed veliki dio područja koje je odvojeno 1920.” (Hardi, Hajdú, Mezei, 2009., str. 290) Nakon korekcije granice zbog teritorijalnih gubitaka odnos s Nezavisnom Državom Hrvatskom nije bio vedar. Na temelju sporazuma od 28. svibnja 1941. uspostavljene su prometne veze i veze zbog prelaska granice. Na nekadašnjem jugoslavensko-mađarskom graničnom odsjeku nakon travnja 1941. u prometu su bile sljedeće linije: Murakeresztúr – Csáktornya, Magyarbóly – Dárda, Szabadka – Újvidék, Szeged – Szabadka – Zombor – Gombos. U promet je stavljena linija Körmend – Zalalövő – Dávidháza – Órihodos, koja nije prometovala između dvaju svjetskih ratova. Dana 18. prosinca 1941. predan je i most na Dravi kod Gyékényesa koji je privremeno obnovljen. Obadvije strane na jugoslavensko-mađarskoj granici u razdoblju od dvadesetak godina, od Trianona do Drugoga svjetskog rata, karakterizira izostanak razvoja društveno-gospodarskih odnosa, tj. tzv. „hod na istom mjestu”.

Literatura

1. Barics Ernő – Blazsetin István – Frankovics György – Sokcsevics Dénes (1998), Magyarország horvátok. Körtánc Egyesület. Budapest.
2. Feletar, Petar (2005), *Istočno Međimurje*. Meridijani Izdavačka kuća. Samobor, 127 p.
3. Göncz László (2000), Sajátos események a Mura mentén 1919- ben. In: (szerk.) Göncz László Lendvai füzetek 17. *A Mura mente és a trianoni békeszerződés*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Lendva, pp. 33-50.
4. Gulyás László (2005), Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák – Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. 233 p.
5. Gulyás László (2012), A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919-1924. Attraktor. Máriabesenyő, 179 p.
6. Gulyás László (2013), A Délvidék története 3. kötet. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig (1941). Közép-Európai Monográfiák 8. Egyesület Közép-Európa Kutatásra. Szeged, 140 p.
7. Hajdú Zoltán (2001), Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs, 334 p.
8. Hornyák Árpád (2020), A magyar – jugoszláv határ megvonása. In: Pontes. 3. szám, pp. 153-170.
9. Hornyák Árpád (2004), Magyar – jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918-1927. Forum Kiadó. Újvidék, 355 p.
10. Hornyák Árpád (2004), A magyar–jugoszláv határ kialakulása az első világháború után, különös tekintettel a Muravidékre. In: (szerk.) Göncz László Lendvai füzetek 17. *A Mura mente és a trianoni békeszerződés*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Lendva, pp. 80-90.
11. Hornyák Árpád (2008), A kettős birtokosság intézménye a magyar – jugoszláv határon a két világháború között, In: (szerk.) Bodnár Erzsébet és Demeter Gábor: *Tradicció és modernizáció a XVIII-XX. században*. Hungarovox Kiadó, Budapest pp. 301 -313.

12. Hardi Tamás – Hajdú Zoltán – Mezei István (2009), Határok és városok a Kárpát – medencében. MTA Regionális Kutatások Központja. Győr – Pécs, 374 p.
13. Kalšan, Vladimir (2014), *Muraköz történelme*. Tiskara Letis. Csáktornya, 463 p.
14. Majdán János (2008), A Dráva menti kapcsolatok átalakulása a folyó országhatárrá válása után (1921-1941). In: (szerk.) Horváth István – Kiss Jenő: A baranyai államhatár a XX. században. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Budapest, pp. 43 – 51.
15. Miszlay Zsolt (2008), Baranya vasúti összeköttetésének kibővülése a Délvidék visszatérésével. In: (szerk.) Horváth István – Kiss Jenő: A baranyai államhatár a XX. században. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Budapest, pp. 52-58.
16. Mohos Mária (2008), A Rábától a Muráig. A magyar-szlovén határtérség történeti-földrajzi vizsgálata. Bibliotheca Slavica Savariensis X. Szombathely, 141 p.
17. Mukicsné Kozara Mária 1984: A szlovén etnikai terület néprajzi topográfiája. 20. század. Edvard Kardelj Egyetem Bölcsészettudományi Karának Tudományos Intézete – Savaria Múzeum. Ljubljana – Szombathely, pp. 79 – 181.
18. Olasz Lajos (2014), Az etnikai térszerkezet változása Magyarországon a két világháború között. In: (szerk.) Korlovitz János Tibor: Kulturális és társadalmi sokszínűség a változó gazdasági környezetben. International Research Institute s.r.o. Komarno, pp. 251-256.
19. Pándi L. (1995), *Köztes-Európa 1763-1993. Térképgyűjtemény*. Osiris – Századvég. Budapest, 798 p.
20. Sokcsevits Dénes – Szilágyi Imre – Szilágyi Károly (1993), *Déli szomszédaink története*. Bereményi Könyv Kiadó. Budapest, 356 p.
21. Suba János (1999), Magyarország határának kitézése és felmérése 1921–1925 között. A határmegállapító bizottságok működése. (Honvédtudósok 39.). Budapest, <http://terkeptar.transindex.ro/legbelso.php?nev=168> Letöltés ideje: 2021. 04. 06.

Several Aspects of Cross-Border Social, Economic and Family Links of Members of the Croatian, the Serbian and the Slovenian Nationalities in Hungary 1918–1945

Summary

Ethnic contact zone has been for centuries present along the Croatian-Hungarian border on the axis of the Drava River, stretching from the Mura River to Vojvodina. The objective of the paper is to illustrate the main factors that influenced assimilation after the First World War, and the forming of the border between Hungary and the Kingdom of the Serbs, the Croats and the Slovenes (later the Kingdom of Yugoslavia). It further shows the status of the "imprisoned" persons of the Croatian, the Slovenian and the Serbian nationalities on the Hungarian side of the border, the characteristics of their social and economic relations with homeland, political and geographical changes that influenced their everyday life, and the consequences thereof. High-quality foreign

policy between Yugoslavia and Hungary and the atmosphere created by the great European politics marked their bilateral border relations in the period between the two World Wars.

Keywords: assimilation; ethnic communities; Kingdom of the Serbs, the Croats and the Slovenes; Hungary; foreign affairs.

Dr. habil. Lóránt Bali, Ph. D., egyetemi docens
Magyar Agrár – és Élettudományi Egyetem
Georgikon Campus
8360 Keszthely Deák F. u. 16.
Bali.Lorant@uni-mate.hu